

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

SEPTEMBER
1952

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

25e JAARGANG
N° 7

UITGAVE DER VEREENIGING.

ADRES: MAJELLAPARK 61, UTRECHT

DE UTRECHTSCH E STADSWEIDE IN 1407.

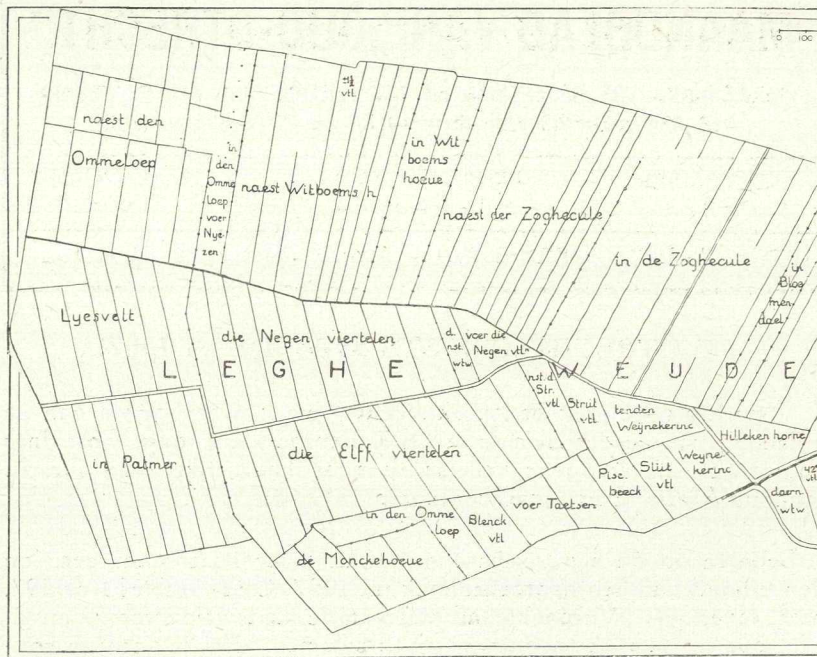
Voor het oogenblik bedoel ik slechts, een kaart te geven van de indeeling van de Stadsweide in 1407. Eenige toelichting hoort daar natuurlijk bij; overigens verwijs ik naar het artikel van Dr A. Johanna Maris in het Jaarboekje van 1942, blz. 134.

Behalve op de historische continuïteit is de kaart gebaseerd op den inhoud van een aantekenboek uit 1407, Oud-Archief I nr 597, beschreven als: „Verpachtconditiën van de stadsweide voor 9 jaren. Met opgave van de pachters en pachtsummen.” Bij de verpachtcondities, voorin het boek, hooren ook bepalingen over het onderhoud van de slooten; men leest er o.a. van *Hoge Weyde en Leghe Weide*, van *Scepenside* en *sRaets side*. Daarna volgt de opsomming van de te verpachten perceelen, bijna alle *viertel* genaamd. Pachters en pachtsummen, dikwijls voor twee of meer perceelen tesamen, zijn in andere hand bijgeschreven. Hieronder geef ik een samenvatting, waarin tevens gewezen wordt op een paar (zeker bij het overschrijven van een vorige lijst ontstane) fouten. Mg. = morgen; ht. = hont = $\frac{1}{4}$ morgen.

Aldus is der Stat Weyde ghelegen ende verhuert.

Dit is dat bescheyt van der Stat Weyde (moet wezen van der Hogher Weyde. — Die eerste viertel aen die Scepenzide, 2^e, 3^e..., 42^e; daernaest wtwaerts 3 mg. Naest den Steenwege; 1^e—7^e vtl. Den Gheer mit sinen toebhoren: 1^e—3^e vtl. Naest den Gheer: 1^e—5^e vtl. Tonnessloet (bij de viertelen: naest T.): 1^e—22^e vtl. Die vercorven viertelen: 1^e—3^e vtl.

Dit is dat bescheyt van der Legher Weyde. — Hilleken horne 6 mg.; Weynekerinc 1 vtl.; Sliit vtl.; Pisebeeck 1 vtl.; 1^e en 2^e vtl. voer Taetsen; Blenck vtl.; in den Ommeloep 7 mg. 4 ht. De Monckehoeve: 1^e—4^e vtl. Tenden Weynekerinc 6 mg.; Striit vtl.; naast het vorige 4 mg. Die elff viertelen: 1^e—11^e vtl. In Patmer: 1^e—8^e vtl. Voer die negende viertel (moet zijn: die negen viertelen) 4 mg. 2 ht.; daernaest wtwaerts $2\frac{1}{2}$ mg. Die negen viertelen: 1^e—9^e vtl.

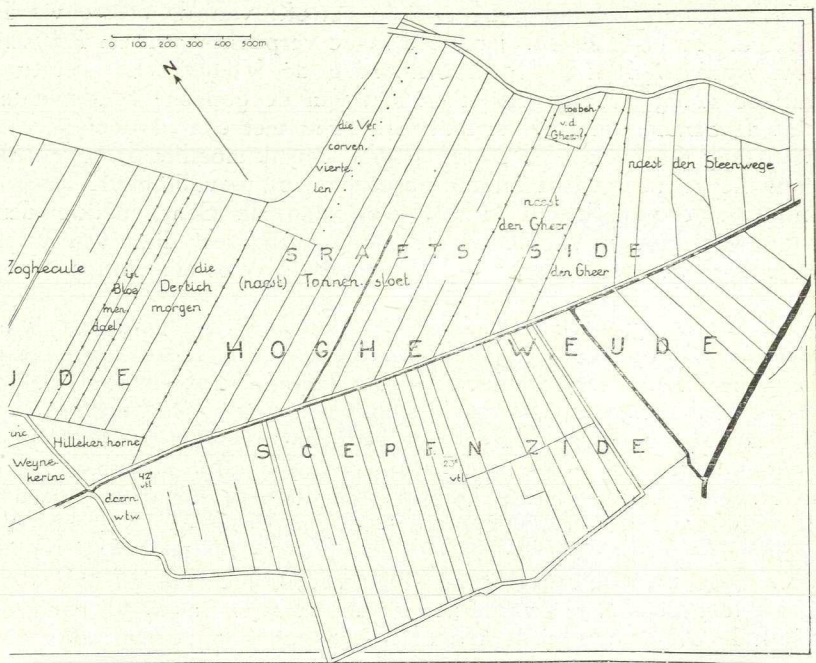

Lyesvelt: 1^e—8^e vtl. Die dertich morgen: 1^e—6^e vtl. In Bloemendael: 1^e—2^e vtl. In de Zoghecule: 1^e—15^e vtl. Naest der Zoghecule: 1^e—12^e vtl. In den Ommeloep voer Nyezen 7 mg. 1 ht. Naest den Ommeloep: 1^e vtl.,..., 9^e leget neffen Zuyrestege, 10^e id., 11^e heeft ½ mg. ghebrecs, 12^e leget aen die Scootdoer.

Dit zii die culen naest den Ondiep: 1^e—3^e camp, zonder opgave van grootte. Item die XV morgen lants ghelegen tot Maersen.

De localisatie van al deze stukken geschiedde natuurlijk op het minuutplan (van 1821). Groote diensten bewees ook de verpondingskaart van c. 1810, waarop de grootten der perceelen staan ingeschreven in morgens en roeden (zij het dan, dat de opgaven gaandeweg weinig betrouwbaar bleken). Het was duidelijk, dat vele viertelen de eeuwen door onveranderd waren blijven bestaan en dat 5 morgen als normale grootte moest worden beschouwd. Andere viertelen waren gesplitst (bijna uitsluitend overdwars) of vereenigd, doch meestal gemakkelijk te reconstrueeren. Spoedig bleek ook, dat in de lijst de opsomming van de viertelen ging: 1^e van de stad af; 2^e in die richting gezien van links naar rechts. De localisatie der benamingen was aldus ten slotte, ook zonder kennis van het latere naamsgebruik, vrij gemakkelijk. Maar *die culen naest den Ondiep* kunnen in de Stadsweide niet gelegen hebben, en de 30 mg. te Maarssen natuurlijk nog minder.

De kaart is gemaakt naar het minuutplan, onder weglating van

de meeste van die perceelscheidingen welke naar mijn meening niet tot de viertelscheidingen van 1407 behooren. Scheidingen die toen wël bestonden of (bij gecombineerd verpachte viertelen) bestaan kunnen hebben, zijn in geval van afwezigheid niet gereconstrueerd. In de grootere trekken heeft de weide in vier eeuwen praktisch geen verandering ondergaan. Rechts ziet men het in 1665 gegraven kanaal, dat een klein strookje van de weide afsneed. Tevoren moest men vanuit de Vleutensche wetering zuidwaarts, door een eveneens geteekend kanaaltje, dat in het pachtboek heet: *den dweersloot die aen den diic gaet die men aen den Meern riiet*. Het oude beloop van dien dijk, d.i. van den Heerenweg, die de grens van de weide vormde, laat zich nog duidelijk herkennen. Bovenaan de kaart is een heel klein stukje afgesneden door den Napoleontischen straatweg Amsterdam—Utrecht. Met stippen heb ik een aantal benoemde blokken nader aangeduid. Wie de kaart vergelijkt met het boven gegeven overzicht, zal vermoedelijk wel toegeven, dat aan de localisatie van de namen niet veel kan mankeeren.

Nabij de stad heeft een belangrijke onregelmatigheid in de viertelgrootten geheerscht. Dit blijkt o.a. uit eenige nauwkeurig uitziende grootte-opgaven in de lijst van 1407 zelf. Blijkbaar waren daar bij de stad al vroeg perceelen afgezonderd en zijn deze na de systematische verdeling van de weide met het oog op lastenverdeling ook in het viertelensstelsel gewrongen. Aan de Schepenzijde kon ik zoo vóór het 23^e viertel de afzonderlijke viertelen niet terugvinden.

Wat Raadszijde en Schepenzijde betreft: van de eerste wordt de naam in 1407 slechts genoemd in de verpachtcondities. Ze was zeer waarschijnlijk het deel benoorden de Vleutensche wetering van de Hooge Weide alleen en niet van de gansche Stadsweide. Dat de benamingen iets te maken hebben met een verdeeling van het gezag tusschen raad en schepenen, kan ik moeilijk gelooven; ik denk liever aan een of andere aardigheid of toevalligheid. De bekende kaart van Specht (1696) geeft aan de Schepenzijde den naam van Hooge Weide en aan de gansche rest dien van Lage Weide, maar voor ouderen tijd althans is dit volstrekt onjuist.

De *Steenweg* waar een aantal viertelen naar zijn genoemd, was niet de weg op Amsterdam, doch (blijkens een andere bron) die langs de Vleutensche wetering. — De *Tonnensloet*, die aan andere viertelen den naam gaf, was blijkbaar een nog op het minuutplan geteekende sloot; wat van deze de bedoeling is geweest heb ik niet kunnen begrijpen. — De *Vercorven viertelen* waren misschien door dwarsverdeeling gevormd. De weg die door de *h* van *Zoghecule* gaat, heet op de kaart van c. 1810 *Zoggeweg*. — Onder de perceelen *naest Witboems hoeue* heb ik een ongeveer anderhalfvoudig voor twee viertelen geteld. — Omtrent de begrenzing van den *Ommeloep voer Nyezen* ben ik niet geheel zeker, maar hij zal wel, gelijk de *Ommeloep* bij de *Monckehoeue* een haakvormig, dus om anderen grond heen loopend, stuk zijn geweest. Met omlopend gebruik en met marketoestanden heeft de naam niets te maken. — Van de 12 viertelen *naest den Ommeloep* laten zes, die op de kaart beneden liggen, zich dadelijk terugvinden, de zes andere niet zoo goed. De *Scootdoer* waar het laatste viertel aan lag, was de uitwateringssluis op den hoek van de weide.

Optelling van de viertelen en van de weinige andere stukken geeft voor de Hooge Weide 82 vtl. + 3 mg. en voor de Lage Weide 110 vtl. + 37½ mg. Dit is tesamen 192 vtl. + 40½ mg, en wanneer men hier ½ mg. aftrekt voor het *ghebrec* van het voorlaatste viertel, wordt het 192 vtl. + 40 mg. Rekent men nu van de „losse” morgens er 5 op een viertel, dan komt men tot een totaal van precies 200 viertelen = 50 hoeven.

Dit nog meer dan twee eeuwen voorkomende bedrag denk ik ontstaan als volgt. — Voor omslag van lasten had men het totaal aantal viertelen noodig, en daarbij mochten natuurlijk de stukken die geen viertel waren, niet buiten aanmerking blijven. Toen de laatste tegen 5 morgen op een viertel mee berekend waren, kwam men op 200 vtl. + ½ mg. = 200,1 vtl. Het zou werkelijk aardig en gemakkelijk zijn, als men daar maar precies 200 van maakte! Het 199^e viertel was misschien wat klein? Welnu: zonder dat men op andere, veel grootere afwijkingen lette, werd dit viertel voor ½ mg. minder aangeslagen, en het ronde bedrag van 200 viertelen = 50 hoeven was bereikt!

J. PRAKKEN.

DE BISSCHOPPEN VAN UTRECHT

Ook zonder kennis van historische bijzonderheden begrijpt men gemakkelijk, dat de reeks der meer dan 50 middeleeuwsche bisschoppen van Utrecht in de persoonlijke qualiteiten en de geestelijke en wereldlijke beteekenis dezer waardheidsbekleeders verschillen moet ver-tonen. Maar óók doen zich in den loop van het langdurige tijdperk, dat met Willibrord begint en met den dood van bisschop Schenck van Tautenburg eindigt, geheele periöden voor, waarin het beeld van „den bisschop” een totaal ander is dan dat van een vroegeren of lateren tijd. Op deze verschillen en tegenstellingen is het geslaagde overzicht gebouwd, dat W. van de Pas in een artikel *De bisschoppen van Utrecht* geeft in het *Zonneboek 1952 van Herwonnen Levenskracht* (blz. 5—30), een instelling van de Nederlandsche Katholieke Arbeidersbeweging.

De schrijver, van wiens hand geregeld lezenswaardige bijdragen over kerkelijke en plaatselijke geschiedenis verschijnen in het Utr. Kath. Dagblad, heeft, zoekend naar een karakteristieke typeering, de aardige vondst gedaan, de utrechtsche bisschoppen onder te brengen in vier, natuurlijk globale, groepen: de heilige bisschoppen — de vorsten — de figuranten — de doodgravers.

De heilige bisschoppen — dat waren de Vaders van het Geloof, zij, die in de allereerste plaats bisschop en zieleherder waren en eerst daarnaast wereldlijk vorst, omdat de omstandigheden: de groei van het bisdom en de politieke invloeden van buiten dit meebrachten. Namen als Willibrord, Bonifacius, Gregorius, Alberik, Frederik, Radbod, Ansfried, Bernulf, figuren allen door de Kerk na hun dood als heiligen vereerd en in de volksopinie als bewonderenswaardige voorgangers levend gebleven, zijn karakteristiek voor deze periode.

Van de tweede groep moet gezegd

worden, dat ze wereldlijke vorsten waren, aan wie tevens een kerkelijke waardigheid was opgedragen. „Hun grote zorg voor het tijdelijk welzijn van hun onderdanen deed hen minder aandacht schenken aan hun taak als bisschop. Er zijn majestueuze figuren onder en ook zéér vrome mannen, maar als geheel zijn zij toch de minderen van de Heiligen op St. Willibrords zetel”. Het verhaal van hun leven en bestuur is in het algemeen dan ook minder stichtend en meer avontuurlijk. Men denke aan bisschop Willem, even strijdustig tegen Holland als fel partijganger van Keizer Hendrik IV in diens verzet tegen paus Gregorius VII, toen deze het misbruik, dat kerkelijke waardigheden door wereldlijke personen werden vergeven, trachtte uit te roeien. Keizerlijke bescherming heeft de bisschoppen van het midden der 11e tot het midden der 13e eeuw een sterke positie als vorst van het deutsche rijk bezorgd. Politiek geschoold als de meeste waren vóór ze den utrechtschen bisschopszetel beklommen, gelden zij over het algemeen ook als goede bestuurders, „al beantwoordden ze niet altijd aan de tegenwoordige voorstelling van een goed bisschop”. In dien tijd beginnen zij de geestelijke verzorging van het bisdom praktisch over te laten aan wijbischoppen en aartsdiakens. Een bisschop, aan wien de geestelijke belangen echter persoonlijk ter harte gingen, was zonder twijfel Godebald, dezelfde, van wien het oudste privilege van de stad Utrecht (1122) afkomstig is. Deze periode is ook die van de groote kerkenbouwers: bisschop Boudewijn (Rotterdam, Dordrecht, Leeuwarden, Gouda, Goes) en bisschop Hendrik van Vianden, die in 1254 de eerste steen legde voor den nieuwen (tegenwoordigen) Dom van Utrecht.

„Vol majesteit was het afscheid der Vorsten; de grondlegger van den Dom, Hendrik van Vianden († 1267) heeft geen echte opvolger meer gehad. Na

hem kwamen bisschoppen, die in het kerkelijke weinig meer waren dan figuranten; aartsdiakenen en wijbisschoppen hadden de geheele zielzorg in handen. De bisschop was alleen de man, in wiens naam het bestuur gevoerd werd, maar die daarbij zelf gemakkelijk gemist kon worden. Als vorst betekenden ze ook niet veel; meestal stonden ze onder invloed van Hollandse graven of Gelderse hertogen, die, nu de keizersmacht was verdwenen, zich op Utrechts kosten gingen verrijken. Ze waren zeer gul met het lenen van geld aan de bisschop, die vrijwel voortdurend in financiële moeilijkheden verkeerde, en in ruil daarvoor lieten ze zich met land betalen. Nog vertoont de afgeknabbelde westgrens van Utrecht de sporen van deze Hollandse belangstelling". Een krachtige figuur als regent, krijgsman en financier was in deze periode nog bisschop Jan van Arkel (1342—1364), maar van een echte zieleherder had ook hij toch maar weinig. Als zoodanig kan eigenlijk alleen Jan van Zyrik genoemd worden.

Ook de kapittels, waarbij sedert lang de bisschopskeuze berustte, lieten zich vaak meer leiden door politieke tendenzen dan door het geestelijk welzijn van het bisdom. Ten slotte kwam het zelfs, mede in verband met de hoeksche en kabeljauwsche twisten (om dien hollandschen term te gebruiken) tot een schisma (1425—1449), waarbij twee, ieder door een der partijen gewilde, bisschoppen elkaar trachtten te verdringen: „de donkere bladzijde in de Nederlandse kerkgeschiedenis".

Met David van Bourgondië (1456) begint volgens schr. de reeks der doodgravers: doodgravers nl. van de vrijheid van stad en bisdom. Vazallen als het ware van de bourgondische vorsten, doen zij, politiek gesproken, niet veel anders dan het bisdom steeds minder onafhankelijk en minder innerlijk-weerbaar maken. Dat David en Frederik van

Baden ook de godsdienstige belangen van hun bisdom trachtten te behartigen, staat daarbij op hun creditzijde. Ten laatste kon bisschop Hendrik van Beieren niet anders meer doen dan zijn wereldlijke macht over het verzwakte bisdom in 1528 aan Karel V overdragen. Als vorstendom was Utrecht ten gronde gegaan.

Nog bleef het bisdom bestaan als geestelijke bestuursseenheid. Hendriks opvolgers hadden alleen nog een geestelijke taak. Het was echter moeilijk, na alles wat er gebeurd was, hier terstond veel tot stand te brengen, tenzij misschien wanneer een krachtige hand en een vrome geest hadden samengewerkt. Een nieuwe indeeling van het veel te groote, bijna heel noord-Nederland omvattende bisdom, in 1559 bij pauselijke breve tot stand gekomen, waarbij Utrecht aartsbisdom werd en Haarlem, Middelburg, Deventer, Leeuwarden en Groningen als suffragaanbisdommen werden opgericht¹⁾, zou wellicht, ondanks het rijzende verzet, verbetering gebracht hebben — maar het was te laat geworden: de 80-jarige oorlog begon en de Calvinisten kregen de macht in handen. De eerste en eenige aartsbisschop van Utrecht vóór de protestantiseering van ons land, Frederik Schenk van Tautenburg, stierf in 1580 en met hem de middeleeuwsche kerkelijke hiërarchie in de Nederlanden, die met Willibrord een aanvang had genomen.

v. C.

¹⁾ Zie hierover de uitstekend-gedocumenteerde studie van M. Dierickx S.J., De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II 1559—1570. Utr. 1951, 348 blz., 3 krtn, 16 pl.

DOORNIKSE GRAFPLASTIEK IN HET STICHT

In de „Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis" deel XIII, 1951 komt onder bovenstaande titel een bijdrage voor

van Prof. Dr. D. Roggen, Hoogleraar te Gent, waarin de herkomst van enkele bekende Stichtse monumenten wordt besproken.

De graftomben van de Utrechtse bisschoppen Guy van Avesnes († 1317) en Jan van Arkel in de Domkerk worden evenals de tombe van Boudewijn van Sterckenborch, wijbisschop van Jan van Arkel in de N.H. kerk te Westbroek en die van Heren van Ysselstein in de N.H. kerk aldaar door Prof. Roggen toegeschreven aan Doornikse meesters. Deze praalgraven zijn nl. niet, zoals tot nu toe werd beweerd, in Maasiandse, maar in Doornikse kalksteen uitgevoerd; het materiaal vormt aldus reeds een eerste argument voor deze toeschrijving. Historische gegevens, o.a. de nauwe betrekkingen tussen Doornik, Henegouwen en Utrecht vormen een verderg grondslag. Guy van Avesnes was de broeder van Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen, Zeeland en Holland, die ter gelegenheid van de verkiezing van de bisschop van Utrecht naar het Noorden kwam, om stemmen te winnen voor zijn broeder Guy, met het gevolg, dat deze onder de zware druk der Avesnes werd gekozen.

Een grafsteen voor Guillaume d'Avesnes, bisschop van Kamerik, zoon van de graaf van Henegouwen werd reeds in 1291 besteld bij de Doornikse meester „Thierry de Calonne”. In 1311 werd te Doornik een schip geladen met steen bestemd voor Utrecht en in 1321 begon de bouw van de domtoren onder leiding van Jan van Henegouwen.

Naast deze historische argumenten zijn er stylistische gronden. De gelijkheid tussen de pleuranten (plorannen, treurfiguren = de kleine figuren op de zijkanalen der tombe) van het nisgraf van Jacques Casteigne († 1327) in de St. Kwintenskerk te Doornik en die van de tombe van Guy van Avesnes acht Prof. Roggen zo groot, dat hij de beide praalgraven zelfs aan één zelfde Doornikse

atelier meent te kunnen toeschrijven.

Gelet op het feit, dat de drie vroegste tomben van deze groep (Guy van Avesnes, Jan van Arkel en Boudewijn van Sterckenborch († 1366) „met haast volledige zekerheid” aan Doornikse ateliers kunnen worden toegeschreven, oordeelt de schrijver het „hoogst waarschijnlijk”, dat ook het praalgraf der Heren van Ysselstein in de N.H. Kerk aldaar, uit Doornik stamt. Alleen de dekplaat van deze tombe met de ligbeelden van Gijsbrecht van Ysselstein en zijn zoon Arnold met hun vrouwen Beerte van Heukelum en Maria van Henegouwen bleef bewaard, zodat hier geen vergelijking van ploranten-figuren mogelijk is. De klederdracht der ligfiguren laat echter toe dit graf te dateren op het laatste kwart der veertiende eeuw. Bouvy, Middeleeuwse beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden, vermeldt, dat „deze tombe zou zijn opgericht door Guyotte († 1377) de dochter van Arnold, ter nagedachtenis harer ouders en grootouders.”

Terloops vermeldt Prof. Roggen nog „de prachtige ligbeeltenis van het graf van een lid van het geslacht Draakenborch in het Centraal Museum te Utrecht”, maar hij moet deze buiten bespreking laten, omdat hij voorlopig niet over voldoende historische gegevens beschikt.

Prof. Roggen besluit zijn korte studie als volgt: „Wij staan hier voor een reeks Doornikse werken, die wel bewijzen, dat de Doornikse zerkbouwers in de loop der veertiende eeuw — dank zij, menen wij, het initiatief van de Henegouwse Avesnes — in het Sticht een lonend afzetgebied hadden gevonden. Het valt moeilijk een objectief oordeel te vellen over de artistieke waarde der Utrechtse grafsculpturen, omdat zij zo sterk gehavend tot ons zijn gekomen. Vast staat echter, zoals ook Bouvy doet opmerken, dat deze Zuid-Nederlandse werken van heel wat betere kwaliteit

zijn, dan wat in Noord-Nederland buiten het Sticht onder Westfaalse invloed ontstond".

Fraaie afbeeldingen van de graftomben van Jacques Castaigne in de St. Kwin-tenkerk te Doornik, van bisschop Guy van Avesnes in de Dom van Utrecht en van de Heren van Ysselstein in de N.H. kerk aldaar, illustreren het betoog van de Gentse hoogleraar in de kunstgeschiedenis.

In hetzelfde jaarboek komt voorts een belangwekkende bijdrage voor van de hand van H. Pauwels over „Nieuwe beschrijvingen bij het oeuvre van Hendrik ter Brugghen”, de Utrechtse 17e eeuwse schilder, „een van de belangrijkste schakels — wellicht nog belangrijker dan Gerard Honthorst — die de verbinding uitmaken tusschen het Carravagisme in Italië en in de Noordelijke Nederlanden”.

J. E. B.

LAAT-ROMEINSCHE MUNTEN UIT UTRECHT

Bij de graafwerken die in het najaar van 1951 nabij den spoorwegovergang in de Biltstraat werden uitgevoerd, zijn twee Romeinsche muntjes te voorschijn gekomen. Zij werden, volgens vriendelijke mededeeling van den heer E. A. van Daalen, bij toeval door spelende kinderen gevonden in de uitgegraven aarde, die in het Museumpark aan den oever van de Biltse Grift lag; vermoedelijk zijn zij daar ook uit den bodem gekomen. Toen zij gevonden werden waren beide bronzen muntjes met een dun zwart laagje bedekt. De beschrijving luidt:

- 1) Buste van keizerin Helena (moeder van Constantijn den Grooten) naar rechts gewend, omschrift: FL(avia) HELENA AUGUSTA.
Keerzijde: Securitas staande, omschrift: SECURITAS REIPUBLICAE; onderaan: STR met een lig-

gend half maantje met stip.

Geslagen te Trier tusschen 324 en 326 na Chr. J. Maurice, Numismatique constantinienne I (1908), p. 460, VI.

- 2) Buste van Crispus (zoon van Constantijn) met speer en schild naar links gewend; omschrift: IUL(ius) CRISPUS NOB(ilis) CAES(ar).
Keerzijde: Altaar met opschrift: VOTIS XX; op het altaar hemelbol, waarboven drie sterren. Omschrift: BEATA TRANQUILLITAS; onderaan: STR.
Geslagen te Trier, ongeveer 317—320 na Chr. Maurice, a.w., p. 430, 17.

Beide muntjes zijn dus onder de regeering van Constantijn den Grooten in Trier geslagen; daar zij vrijwel ongesletten zijn, zullen zij ongeveer 325—330 verloren zijn geraakt. Op de plaats waar zij gevonden werden ligt een oude Vechtloop, en niet onwaarschijnlijk is het, dat de munten hieruit afkomstig zijn.

Op zichzelf niet van waarde, zijn deze twee bronzen stukjes toch van belang, omdat vondsten uit de vierde eeuw in onze streek zeer zeldzaam zijn. De Romeinen hebben immers reeds even voor 250 na Chr. den Limes, en dus ook het Utrechtsche castellum, verlaten om zich tot in de omgeving van Nijmegen terug te trekken. Wat hierna gebeurd is weten wij niet. Wij hebben vage berichten over veldtochten in dit gebied, maar zekere sporen van een, zij het ook korte, Romeinsche herbezetting zijn tot dusver niet aangetoond. Wel worden hier en daar munten uit de vierde eeuw gevonden, maar of deze door Romeinen verloren werden, dan wel bij de stammen circuleerden die na het opgeven van den Limes zich hier hadden gevestigd, kunnen wij niet zeggen. Het is dus van belang het oog te houden op dergelijke vondsten.

J. H. J.